

FOLKLOR-İDEOLOJİ-EDEBİYAT ÜÇGENİNDE SUAT TAŞER'İN DELİ DUMRUL'U

*Nezir TEMUR**

ÖZET

Toplumlarda meydana gelen sosyal ve siyasal değişimlerin kültürel üretimlerdeki yansımalarını belirgin bir şekilde hissettirmesi kaçınılmaz sosyolojik bir olgudur. Romantik milliyetçilikle birlikte ulusal kimliklerin şekillenmeye başladığı 19. yüzyıldan itibaren kültürel belleğin tarih, dil gibi önemli bir taşıyıcısı olan folklor ürünleri, başta sosyal bilimler olmak üzere ideolojik ve edebî akımların üzerinde durdukları bir alan olarak karşımıza çıkmıştır. Siyasal anlamda ideolojilerin şekillendirmeye başladığı 20. yüzyıl dünyasında, hâkim ideolojiler kurgulamaya çalıştıkları yeni toplum modelleri için öngördükleri kültür politikalarında folklor ürünleri önemli işlevler üstlenmiştir. Folklor ürünlerinin üslubu, taşıdığı kültürel kodlar ve işlevsellikleri bu yaklaşımda etkin unsurlar olmuştur. Bu bağlamda Türk edebiyatında 1930'lardan sonra halk anlatıları, halk şiiri ve halk edebiyatı ürünlerine yönelişle başlayan süreç, 1940'lardan sonra giderek hızlanır ve bu eğilim edebiyatı besleyen önemli kaynaklardan biri hâline gelir. Bu noktada Türk folkloruna ait destan, halk hikâyesi, masal, efsane gibi türlerde verilmiş önemli eserler yeni bakış açıları ve tekniklerle topluma sunulur.

Suat Taşer'in 1962 yılında yayımlanan Dede Korkut'un bir boyunun yeni bir anlayışla yeniden yazımı olarak görülebilecek Deli Dumrul-Ölüm ve Aşk (Destan-Oyun) adlı eserinde olduğu gibi anlatım ve söyleyişte yeni arayışlara gidildiği görülür. Çalışmada, folklor ürünlerinin ve bu ürünler içerisinde aktarılmaya çalışılan kültürel değerlerin modernize edilerek günümüze nasıl uyarlanıp sunulduğu; yazarın uyarlama esnasında asıl metinden uzaklaştığı noktalar, geleneksel içeriğin ne ölçüde değiştirildiği ve söz konusu eserlerin tema ve biçim açısından değişiminde etkili olan unsurlar Suat Taşer'in Deli Dumrul-Ölüm ve Aşk (Destan-Oyun) adlı eseri ile Deli Dumrul Destanı'nın asıl metni karşılaştırılarak irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Deli Dumrul, Uyarlama, Folklor, İdeoloji

'DELİ DUMRUL' BY SUAT TAŞER, WITHIN THE SCOPE OF FOLKLORE - IDEOLOGY - LITERATURE

ABSTRACT

It's a sociologically inevitable phenomenon that the social and political changes occurring in societies evoke their reflections in cultural productions prominently. Since the 19th Century, when national identities began to take form along with romantic nationalism, folkloric

* Dr., Gazi Ü. TÖMER Türk Dili Okutmanı. El-mek: ilkoguz@gmail.com

artifacts which are significant conveyers of cultural recollections such as history and language, have confronted us as a field emphasized by ideological and literary movements, notably Social Sciences. In the world of 20th Century, when ideologies began to take form in political sense, folkloric artifacts undertook significant functions in culture policies envisaged by dominant ideologies for the new forms of Societies which they tried to build. The style of the folkloric artifacts, cultural codes they conveyed, and their functionality have been active components in this approach. In this sense, the intensifying process , which begins to head towards works of folk narrations, folk poetry, and folk literature in Turkish Literature after 1930s, gradually increases after the 1940s and this tendency becomes one of the significant sources fostering literature. At this point, substantial works of Turkish folklore such as epics, folktales, tales, legends have been released to the public within new perspectives and techniques.

It can be seen that new pursuits in expressions and utterances have been embarked, like in 'Deli Dumrul - Ölüm ve Aşk' (Epic and Play) by Dede Korkut , which can be considered as the rewriting of one of his epics with a new understanding. This study aims to make a comparison between 'Deli Dumrul - Ölüm ve Aşk' (Epic - Play) by Suat Taşer and the original text of the Epic of Deli Dumrul and to examine how folkloric artifacts and cultural values tried to be transmitted into those artifacts have been modernized, adapted temporarily and released ;the parts where the writer digressed from the source text during the adaptation; to what extent the traditional context has been changed; and the components influential in the change of given works in terms of theme and form.

Key Words: Dede Korkut, Deli Dumrul, Adaptation, Folklore, Ideology

Giriş

İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinin son safhası olarak nitelendirebileceğimiz Cumhuriyet dönemi ve sonraki yıllar, aynı eksen çevresinde toplumun bütün kurumlarında reformların uygulanmaya geçildiği dönemdir. Ulus devletin kültürel temellerinin de atıldığı söz konusu dönem dil, tarih, edebiyat gibi önemli kültürel unsurların araştırıldığı ve dönemin resmî ideolojisi ekseninde bakış açılarının geliştirildiği ve bu konular üzerinde tartışmaların yoğunlaştığı bir geçiş dönemi olarak da nitelendirilebilir. Millî kimlik arama kaynağı olarak folklor ve folklor ürünleri üzerine çalışmalar yoğun olarak bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu dönem hem Doğu'da (Sovyetler Birliği, Çin...) hem de Batı'da (Almanya, İtalya, İspanya...) birbirine zıt ideolojilerin toplum kurgulamalarında folklor ve folklor ürünleri benzer fonksiyonlar üstlenmiştir. Bu bakış açısı çerçevesinde millî kimliği en iyi yansıtacak ve kurulacak yeni toplumun kültürel unsurlarını içinde barındıran folklor ürünleri üzerine çalışmalar başlatılmıştır. Aynı zamanda dernekler, yayımlar bu sürece destek olabilecek önemli yapılar olarak düşünülmüş ve bu kuruluşlar resmî ideolojiler tarafından desteklenmiştir. Bu bağlamda 1927 yılında Ankara'da "Anadolu Halk Bilgisi Derneği" adıyla kurulan, bir süre sonra da adı "Türk Halk Bilgisi Derneği"ne çevrilen dernek, Türk halkbilimine dönük çalışmaları ilk başlatan örgüttür. Bu dernek çıkardığı "Halk Bilgisi Haberleri" adlı süreli yayımla ülkemizin çeşitli yerlerinden derlenen halkbilim verilerini toplu bir şekilde sergilemiştir. Ayrıca "Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber" adı altında bir de kılavuz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

yayımlamıştır. Derneğin önemli etkinliklerinden birisi de folklor ürünlerini derlemek amacıyla düzenlediği gezilerdir.

Cumhuriyet dönemi folklor çalışmaları ve folklor ürünleri üzerine değerlendirmeler ve çalışmalar resmî ideoloji ve edebiyatçılar olmak üzere iki farklı kanaldan devam ettirilmiştir. Resmî ideoloji folklor ürünlerine, millî kimliğin inşası açısından; edebiyatçılar ise millî bir edebiyatın oluşturulmasında başvurulması gereken ilk kaynak olma açısından bakmışlardır. Aslında iki bakış açısının da ulaşmak istediği nihai sonuç, tasarlanan yeni toplumsal yapının kültürel dinamiklerinin millî temeller üstünde yükselmesidir. Folklorun millî bir edebiyatın kaynağı olup olmayacağı söz konusu dönemde önemli tartışmalardan birisi olmuştur (Çoşkun 1938). Toplumun yapılan reformları içselleştirmesi için folklor ürünlerinden yararlanmak o dönem dünyasında örnekleri görülen bir yöntemdi. Bu gayretlerin resmî bir nitelik kazanması ise 1937 yılında İçişleri Bakanı olan Şükrü Kaya'nın önemli edebiyatçılara birer mektup göndererek, onları halk kitaplarını modernize etmeye davet etmesiyle gerçekleşir (Öztürk 2006: 58). Hatta Cumhuriyet dönemine ait birçok yenilik bazen Türk folkloruna ait önemli unsurlar ile tabana tanıtılmaya çalışılır. Mesela yeni harfler ve bazı bilimsel gelişmeler bile halk kültüründe önemli yer etmiş Nasrettin Hoca aracılığı ile yeni nesillere öğretilmeye çalışılır (Akdemir 1961).

Folklor ürünleri daha sonraları bazı ideolojik tabanlı edebî akımlara (toplumcu gerçekçilik/Sosyalist realizm) ve modern edebiyata (Postmodernizm, büyülü gerçeklik, metinlerarasılık) çeşitli açılardan malzeme sağlayıcı bir kaynak olmuştur. Bu bağlamda Folklor ürünleri bir taraftan ulus devlet anlayışı çerçevesinde değerlendirilirken diğer taraftan da 1940'lı yılların ortasında başka bir bakış açısı ile edebiyatçılar tarafından yorumlanmaya başlanmıştır. Söz konusu etkinin kaynağı ise Sovyet Yazarlar Birliğinin 1934 yılındaki toplantısında Maksim Gorki'nin Sovyet edebiyatının nasıl olması gerektiği konusunda sunduğu bildiridir. Gorki, 1934 yılında Birinci Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi'nde yaptığı konuşmada toplumcu gerçekçi sanatçıların folklorlardan yararlanması gerektiğine şu cümlelerle dikkat çekmiştir: *“Tekrar ediyorum: sanatın başlangıcı folklorlarda. Folklorunuzu derleyin, onunla öğrenin, onu işleyin. Folklor sizlere de biz şair ve yazarlara da çok malzeme sağlar. Geçmişimizi ne kadar iyi bilirsek şu anın büyük anlamını o kadar derin ve mutlu bir şekilde kavrarız.”* Toplumcu gerçekçilik yazın akımını formüleştiren Maksim Gorki, 1934 yılında Birinci Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi'nde yaptığı konuşmada, toplumcu gerçekçi yazarlara folklorlardan yararlanmalarını önermiştir. Yazarlar, böylece eserleri için gerekli olan malzemeyi folklorlarda rahatça bulabilecek ve eserlerini olumlu kahraman tipleriyle besleyebilecektir (Oğuz vd., 2009). Bu kongreden sonra Sovyet Komünist Partisi'nin sanat anlayışı olarak belirlenen toplumcu gerçekçilik, Sovyetlerde olduğu gibi Türkiye'de de resim, edebiyat ve sinema gibi birçok sanat dalında eser veren sanatçıları etkilemiştir. Nazım Hikmet Ran (Ferhad ile Şirin), Yaşar Kemal, Kemal Tahir, Fakir Baykurt, Vedat Nedim Tör, Suat Taşer... Eserlerinde, folklor ürünlerinden sıkça yararlanan adı geçen akımın temsilcileri, sözlü gelenekteki halk yapıtlarını, benimsediği siyasal ideoloji olan komünizm ve bu ideolojinin sanattaki yansıması toplumcu gerçekçi yazın akımının ilkelerinden hareketle kendi eserlerinin kurmaca yapısı içerisinde yeniden yorumlamıştır. Söz konusu dönemde aynı bakış açısıyla Anadolu'ya yönelen edebiyatçılar aynı zamanda folklor çalışmaları için zengin bir arşiv oluşturacak çeşitli türlerde eserler kaleme almışlardır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere folklor ürünlerinin taşıdıkları türe özgü özellikler, işlevsellikleri içerisinde taşıdığı mesajlar ve kültürel kodlar gibi unsurlar folklor ürünlerine olan yönelişin altında yatan temel etkenler arasındadır.

Deli Dumrul

Deli Dumrul, Dede Korkut Kitabı içerisinde mitolojik özellik taşıyan iki destandan biridir. Söz konusu destanın içerisinde yer aldığı eser, bir mukaddime ile başlar ve her biri kendi başına bir bütünlük teşkil eden on iki destan parçasından oluşur. Bu parçalar tam olarak bir destan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

uzunluğunda olmayıp yalnızca bir destan manzarası çizerler. Bunun için Dede Korkut, destan ile halk hikâyesi arasında gidip gelen bir terkip özelliği taşır. Kitap, Batı Türklerinin temelini teşkil eden Oğuzların hayatını konu alan millî bir destan özelliği ile dikkatleri üzerine toplar. Dede Korkut Kitabının bugün elde, biri Dresden’de, diğeri Vatikan’da olmak üzere, iki yazma nüshası bulunmaktadır. Şimdiye dek pek çok yabancı dile çevrilen eser, devre bakımından Eski Anadolu Türkçesi, saha bakımından ise Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahasının eseridir. Fuat Köprülü’nün, “*Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkutu öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar.*” sözleri eserin kültür tarihimiz açısından ne kadar büyük bir yere ve değere sahip olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir.

Deli Dumrul, Dede Korkut Kitabı’nın Vatikan nüshasında bulunmaz; on iki hikâyelik Dresden nüshasının ise beşinci hikâyesidir. İşlediği temanın etkileyiciliği sebebiyle masal, efsane, türkü haline de dönüştürülmüştür. Deli Dumrul’da ana tema ölümle mücadeledir ve bu tema etrafında şekillenen olay örgüsü içerisinde derin yapıda yeni bir inanç sistemine adapte olmaya çalışan bir toplumun ikilemleri sembolik bir üslupla kahraman üzerinden dile getirilmektedir. Dumrul, kuru bir çayın üzerine kurduğu köprüden geçenden de geçmeyenden de haraç alır. Ağıt yakan kadınlardan, yiğitlerin canını Azrail’in aldığını öğrenir. Azrail’e meydan okur. Bu durum Allah’ın gücüne gider, Azrail Deli Dumrul’un canını alması için Allah tarafından görevlendirilir. Deli Dumrul, Azrail yani ölümle olan mücadelesinden yenik çıkar. Deli Dumrul ölümden ancak kendi canına karşılık bir can getirirse kurtulabilecektir. Annesinden ve babasından canını isteyen Deli Dumrul olumlu cevap alamaz. Eşine durumu anlatır, çocuklarını öksüz koymamasını, evlenmesini vasiyet eder. Deli Dumrul’un eşi, onun canına karşılık kendi canını vermek ister. Deli Dumrul, Allah’a, eğer canını alırsa karısıyla birlikte alması, almayacaksa ikisini de bağışlaması için dua eder. Onun duası Allah’ın hoşuna gider, Azrail’e onun anne ve babasının canını almasını, çifte de yüz kırk yıl ömür bağışladığını bildirir (Ergin, 1994).

Deli Dumrul Destanı’nda anlatıcı doğrudan olaya ve kahramanın takdimine girmiştir. Pertev Naili Boratav’ın da belirttiği gibi Dede Korkut Destanları içerisinde mitolojik unsurun öne çıktığı iki destandan biridir Deli Dumrul (Boratav 1982: 105). Ölümden kaçma teması Türk dünyasına ait bazı anlatılarda Deli Dumrul’dan önce Dede Korkut’la temsil edilmiştir. Bununla ilgili olarak Fuzuli Bayat: “*Ölümden kaçma çabası, ebedî hayat bulma fikri olsa da Türk Halk Edebiyatı’nda Korkut Ata ile ilgili bu motif veya şamanın bütün faaliyeti, ölümle mücadeleye yöneliktir.*” (Bayat 2003: 8) dedikten sonra “*Şamanların ölümle savaşını veya ölüp dirilme mücadelesini, Korkut değişik bir şekilde, kendisini savunma gayesi ile yapmaktadır. Şaman ise bu mücadelesini kendisi için değil, tayfasından herhangi birini kurtarmak amacıyla yerine getirir. Deli Dumrul’un Azrail ile kavgası aynı mitolojik bilginin destan varyantıdır.*” (Bayat 2003: 9) bilgisini vererek, Dumrul’un aslında ölümden kaçan şamanın simgesi olduğunu vurgular.

Deli Dumrul’un öyküsü, İslamlaşma dönemecindeki bilinç evriminde bir ara aşama olarak değerlendirilebilir. Ayaydın’a göre İslâm öncesi ve İslâmî döneme ait iki farklı dünya algısını bünyesinde barındıran ve bir geçiş dönemi mahsulü olan Dede Korkut Destanları, dualist özellikleri bünyesinde taşıyan metinlerdir. Bu ikili yapı Deli Dumrul hikâyesinde hikâye kahramanı Deli Dumrul’un şahsında kendisini hissettirir. Bu hikâyelerde İslâm öncesi dönemin bir ürünü olarak kaba ve sert bir coğrafyanın şekillendirildiği bir insan tipinden İslâmî olanın ikame edilmesiyle birlikte adalet, hak, vs. duygular içinde daha yumuşak bir mizaca doğru evrilen bir insan profili ile karşılaşmaktadır (Ayaydın 2002: 15). Müslüman olduktan sonra da halk, uzun bir süre eski gelenek ve göreneklerine bağlı yaşamayı sürdürmüştür. Bu durum, Dumrul’un kahramanı olduğu destanda, Azrail ve Allah gibi İslâm’a ait temel değerlerin onlarla denk güçte pagan değerlerle bir arada bulunmasını açıklamaktadır. M. Bilgin Saydam bunu, “Deli Dumrul’un şahsında, tektanrılı bir din olan İslâm’ın inanç dizgesi ve İslâmiyet’in zorlayıcı gücüyle karşılaşan, animist-şamanist

Turkish Studies

eski Türk topluluklarının yaşadığı sancılı, coşkulu geçiş sürecinin” izlerinin bulunması olarak değerlendirilmektedir (Saydam 1997: 31).

Ölüm ve Aşkın Kahramanı Deli Dumrul ile Duha Koca Oğlu Deli Dumrul

Bir eseri oluşturulduğu toplumdaki devirden, ortamdan, bağlamdan başka bir topluma, devre, ortama, bağlama uygulamak olarak da tanımlanabilecek olan *uyarlama* kavramı, bir eserin kendi türünden başka bir sanat türüne uyacak şekilde yeniden yazılması olarak da tanımlanabilir. Özakman'ın belirttiğine göre iki tür uyarılma vardır (Kavas 2009: 1593):

a. Özgün esere bağlı kalarak uyarılma: İlk özgün eser, tema ve konusunun ana çizgileri korunarak, yeni kişiler ve olaylar eklenmeden uyarılır.

b. Serbest uyarılma: Serbest uyarılma, özgün eserin içerdiği malzemedeki yararlanarak, eseri örselememeye de özen göstererek, az-çok bir eser yazmak demektir. Konuda bazı değişiklikler yapılabilir, yeni kişiler ve sahneler eklenir vb.

Türk halk edebiyatına ait ürünler Cumhuriyetin ilk döneminde ve sonraki dönemlerde modernize edilerek tekrar halkın beğenisine sunulmuştur. Bunlara bir örnek de Suat Taşer'in Deli Dumrul Destanından uyarladığı *Deli Dumrul: Ölüm ve Aşk* (Taşer 1962) adlı eseridir. Edebiyatın roman, hikâye, tiyatro gibi değişik formlarında görülen halk edebiyatı ürünleri farklı bakış açılarıyla yeniden kurgulanmış ve şekil, içerik ve işlev açısından bazı değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerde uyarıldığı türün şekilsel özellikleri, ideolojik bakış açıları gibi unsurlar etkilidir.

Suat Taşer, Dede Korkut destanlarından biri olan Deli Dumrul'u serbest uyarılma tekniğini kullanarak bir tiyatro eserine uyarlamıştır. Asıl metindeki olay örgüsüyle paralel ilerleyen eserde yazarın eklediği sahneler, kişiler; olaylardaki küçük değişiklikler dikkati çekmektedir. Eserde yazar içinde yaşadığı dönemdeki bazı toplumsal olaylara eleştirisini ideolojik bir bakış açısıyla kahramanlar üzerinden açıkça yapmaktadır. Ayrıca folklor ürünlerinde sık rastlanılan didaktizm yine yazar tarafından doğrudan verilmektedir. Sevgi ve ölüm gibi iki evrensel tema etrafında dönen olaylar, aşk içre dönen devranda iyilik, doğruluk ve güzellik için yaşamının önemi her şeyin üzerindedir ana iletisi ile sonlandırılmıştır. Yapılan uyarılamada yeni biçim ve içerik, yeni bir anlam ve işlevle yeni bir bağlam çerçevesinde güncelleştirilmiş, toplumsal ve tarihsel bir bağlama dayandırılmıştır. Çalışmada iki metin içerik ve üslup olmak üzere iki açıdan karşılaştırılacaktır.

Ölüm gibi evrensel bir temanın merkez alındığı iki eserde söz konusu merkezi temanın etrafında cereyan eden olaylar, derin yapıda verilmek istenen mesajlar her iki metnin de oluşturulduğu dönem ve toplumsal yapı bağlamında değişiklikler arz etmektedir. Folklorla ait bir metinle edebî türe ait bir metin elbette ki aynı kategorilere, işlevlere sahip değildir. Ancak yüzyıllar öncesine ait bir metnin günümüzde işlevselliğini yitirmemesi, hemen hemen aynı unsurlarla (tip, motif...) modern bir türe uyarılması, sözlü kültür ürünlerinin hâlâ toplumsal ve kültürel değer aktarımında işlevsel olarak kullanılması dikkat çekicidir. Yazarının *Destan Oyun* şeklinde tanımladığı metinde asıl metindeki birçok kategori korunmuştur. Ancak asıl metnin farklı bir dönemde, yeni bir toplumsal yapıda başka bir türe uyarılmasından dolayı bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu farklılıkları sadece tür ve dönem bağlamıyla açıklamak doğru bir yaklaşım değildir. Bu değişimde metin yazarının bakış açısı dâhil olmak üzere metnin içinde doğduğu toplumsal yapıya kadar birçok faktör etkilidir.

Üretim süreci olarak folklor metninden farklı bir şekilde oluşturulmuş tiyatro metni uzun bir tabiat tasviri ile başlamaktadır:

“Mevsim alabahardı. Cihanda bir başkalık vardı.

Sarı başlı, mor başlı, burcu burcu kokulu çiçekler gece gündüz gökyüzüne bakardı.

Dağlar yeşiline yeşil, sular desen ışıltı ışıltı.

Sular yeşil akardı.

...” (Taşer 1962: 7)

Turkish Studies

Bu uzun tabiat tasvirinden sonra kuru çayın üzerine kurulmuş tahta köprü'nün başındaki kıl çadırdan yükselen acı çılgınlıkla yazar asıl olay örgüsüne giriş yapar. Duyulan çılgınlığın insan ruhundaki etkileri anlatılarak, çadırın içindeki sahne tasvir edilir ve ölen genç için ağıt yakan eşinin ve çadır halkının ağıtları verilir. Deli Dumrul ve dört uşağı ise çadırın içine güle oynaya girmiştir:

“Çadırın içindekilerle dışındakiler ah edip ağlaşır, inleştirenken Deli Dumrul’la dört uşağı güle oynaya çıkagelir. Bir yanda ağlaşanlar, bir yanda gülüşenler. Eh, dünya bu! Bir ara uşaklardan biri Ağasını şöyle öğmiye başlar.” (Taşer 1962:10)

Söz konusu giriş aslında eserin tamamında yazarın Deli Dumrul’a bakışı hakkında ipuçları verir. Çünkü Türk destancılık geleneği içerisinde destan kahramanlarını tamamlayıcı unsurlardan biri olan *kırk yiğit*, *kırk yaren*, *kırk kız* motifi tiyatro metninde değiştirilerek ağalarına dalkavukluk eden “uşaklar”; Deli Dumrul ise bir destan kahramanından ziyade daha metnin başında acımasız “Ağa” şeklinde nitelendirilmiştir. Ana konu ekseninde orijinal metinle aynı düzlemde olan hikâyede ideolojinin yansımaları “Ağa”, “Uşak” gibi tanımlamalar ve “Doymaz gözünü insanlığı ardına atmış, gözünü akçaya dikmiş.” (Taşer 1962: 12) gibi tasvirlerle tipler üzerinden verilmiştir.

“(Deli Dumrul) Dönüp uşaklarına bakar. Bu bakış onlara ödevlerini hatırlatır. Yedikleri Ağa lokmasının karşılığını vermek gerek. Kedi köpek yaltaklığı ile başlarlar Deli Dumrul’u koltuklayıp övmeye...” (Taşer 1962: 13)

Derin yapıdaki ideolojik mesaj gönderimleri tiplerin tasvirinde gizlidir. Kendi hâkim evreni içerisinde kendini çok güçlü hisseden (zalim ve narsist bir karakter) ve hissettirilen, övülen ve bunun sonucunda asıl hâkim gücü gözden kaçıran iktidar sahibi biridir Deli Dumrul. Burada eserin uyarlandığı döneme ait derin yapıda örtülü göndermeler hissedilmektedir. Türk edebiyatında Suat Taşer’in de temsilcisi olduğu toplumcu gerçekçilik akımında kahraman ülküleştirilmez, içinde bulunduğu toplumsal koşullar ve ilişkiler içinde ele alınır. Ancak bu koşullar ve ilişkileri kişiliğini geliştirme yönünde değiştirmeye savaşır.

“... Ne var ki, insan olan insanın acısını paylaşır da yükünü hafifletir. Hafifletir ama bu sözüm Deli Dumrul’a göre değil. Neden mi? Başkasının acısı onun katı yüreğine işlemez de ondan... Deli Dumrul insanlığı ardına atmış, doymaz gözünü ille de akçaya dikmiş.! İhtiyarın ak sakalından sızıp kara toprağa düşen gözyaşına şu karşılığı verir:

DELİ DUMRUL

Gözyaşı akça yerin tutmaz,
Baç¹ isterim cümlelizden” (Taşer 1962:12)

Uyarlanmış metinde Deli Dumrul’un muhatap olduğu hâkim güç Azrail’dir. Asıl metinde ise Azrail sadece mutlak gücün temsilcisidir. Asıl metinde konu tek Tanrıyı tanımayan ya da tam farkına varamamış kahramanın baş kaldırısı sonucu mutlak güçle karşılaşması ve sonuçta cezalandırıp bu inanç sistemini kabul etmesidir. Aslında bu anlatı ortamında geçiş dönemindeki bir toplumun yaşadığı dinî-kültürel ikilem kahraman şahsına indirgenerek gösterilmiştir. Tiyatro metninde ise diyalog Deli Dumrul ile Azrail arasında geçmektedir. Azrail Tanrı’nın buyruğunu yerine getiren bir elçiden ziyade ölüm olayının kaynağıdır. Çünkü artık toplum dinî kabullerin farkındadır. Yeni metinde ilk metindeki dinin normlarının kodlanması ile ilgili bir odaklanmadan ziyade söz konusu döneme ait toplumsal yapıdaki bir sınıfa yönelik eleştiri sürekli kahramanlar üzerinden yapılmaktadır.

Uyarlanmış metinde yazar, olay örgüsünü bütüncül bir şekilde yapılandırmıştır. Asıl metinde olay akışı ve bölümler arası geçişler destan metinlerine özgü bir yapıdadır ve oldukça sadedir. Tiyatro metninde ise asıl metindeki olayların sanki perde arkası anlatılıyormuşçasına

¹ Bac: Vergi, cizye, resim, haraç.(TDK, Tarama Sözlüğü)

ayrıntılara yer verilmiş ve tiyatro metni bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. Yazar giriş ile sonuç arasında bir bütünlük, paralellik sağlamak amacıyla olay örgüsünde bazı değişiklikler yapmıştır. Girişte yeni evlendiği eşini kaybetmiş bir kadının ağdına yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise eş için canını feda ederek eşini kurtaran Deli Dumrul'un eşinin mutluluğu vardır. Burada yazar olay örgüsündeki zıtlıklarla anlamlı bir olay bütünlüğü sağlamaya çalışmaktadır.

Deli Dumrul Destanı'nda aslında simgesel bir erginlenmenin aşamalarını görmekteyiz. Mircea Eliade *Şamanizm* adlı eserinde, en eski Türk inançlarından olan ve halen Asya ve Sibiry'a'nın bazı bölgelerinde yaşatılan Şamanizm'de; Şaman olacak kişinin göreve çağrılmasını belirleyen bütün esrime olay ve yaşantıların bir sırta erme (initiation) töreninin geleneksel öğelerinin şemasını, *acı çekme, ölme ve dirilme*'yi gösterdiğini söyler. Bir sırta-er(dir)me (initiation) süreci niteliğindeki bu eğitim ise ruhlar ve eski usta şamanlar tarafından verilir (Tuba Özkan 2006: 8). Narsist bir yapı olarak sunulan kahraman Azrail'e meydan okuyarak süreci başlatır. Azrail'le girdiği mücadeleyi kaybeden kahraman daha sonraki aşamada hayatta kalma mücadelesi verir. Dumrul erginlenme sürecini, eşinin kendi yerine canını vermeye hazır olduğunu Azrail'e dile getirmesiyle tamamlar. Gerek uyarılma metinde gerekse de asıl metinde bu süreç birkaç ayrıntı dışında aynıdır. Ancak asıl metinde her ikisine de yüz kırk yıllık bir ömür bağışlanması her iki kahramanı da sıradanlıktan kurtaran bir ödüldür.

Kahramanın girdiği bu süreçte Azrail ona bazı hakikatleri gösteren bilge kişiliktir. Kahramanın mücadelesi Azrail'le değil onun simgelediği ölümlerdir. Her iki metinde de Azrail birtakım hakikatleri Dumrul'a gösterir:

“Azrail aydur: Mere Deli kavat mana ne yalvarursın, Allah Ta'âlâya yalvar menüm de elümde ne var, men dahi bir yumuş oğlanyam didi. Deli Dumrul aydur: Ya pes can viren can alan Allah Ta'âla mıdur? Beli oldur didi.”... (Ergin 1994: 179)

YOLCU

*“Yaşarken yaşamalıydı...
Pişmanlık ömrü uzatmaz,
Sencileyin gafile
İki ömür dahi yetmez...” (Taşer 1962: 52)*

YOLCU

*“Sen gidersin, cihan kalır,
Ten toprağın, can benim,
Cümle canlılar bunu bilir.” (Taşer 1962: 55)*

YOLCU

*“Tavşan yamaca geçti Dumrul.,
Yaşamak yaşamayı bilen hakki,
Zalimin, zorbanın, gafilin değil.” (Taşer 1962, 55)*

Uyarılma metinde didaktizm daha ön plana çıkartılarak Deli Dumrul üzerinden birey toplum ilişkisine dair değer kodlamaları yapılmış:

YOLCU

*“Bir kardeş sofrası bu dünya,
Türlü nimetlerle bezenmiş,
Buyur demiş insanoğluna.
İnsanoğlu kör, susuz aç,
Hilede usta, merhamete muhtaç.”(Taşer 1962: 52)*

Turkish Studies

YOLCU

“Dünya büyük, dünya güzel,
Ama yaşamak sahipsiz...
İnsan ne varsa var demiş yürümüş, tamam
Hırsta, kıskançlıkta, kinde
Ve işte kan içinde
Korkulu bir rüya
Bu canım, bu güzelim dünya! (Taşer 1962: 53)

Dede Korkut Hikâyeleri, dış yapı itibarıyla nazım-nesir karışımıdır. Nazımın ve nesrin iç içe girdiği Dede Korkut Destanlarında olayların anlatımında nesir; karşılıklı konuşmalar, soylama ve yömlerin (dua) yer aldığı bölümlerde nazım kullanılmıştır. Şekil olarak âşık tarzı halk hikâyelerine benzer. Olaylar düz anlatımlıdır. Yoğun duygular manzum ‘soylama’ şeklindedir. Kitapta büyük bir çoğunluk oluşturan bu soylamalar, eski Türk şiirinin en tipik örnekleri sayılırlar. Bu manzumelerde belli bir ölçü ve uyak bulunmamaktadır. Manzum kısımlarda nesre yakın bir söyleyiş görülmektedir. Bazı hikâyelerde manzum dizeler düz yazı şeklinde yazılmıştır. Genel olarak Dede Korkut Destanlarında üslubu biçimlendiren ana unsurlardan biri tekrarlardır. Üsluba ait bu ana unsura uyarlama metinde de rastlanılmaktadır:

Oğul oğul ay oğul
Canım parası oğul
Toğduğunda tokuz buğra öldürdüğüm oğul (Ergin 1994: 181)

DELİ DUMRUL

Yanarım,
Yapamadığım iyilikler için,
Yanarım,
Doyamadığım güzellikler için.
Yanarım,
Gün ortasında sönen güneşim için. (Taşer 1962: 55)

DELİ DUMRUL

Ömür fırsat,
Fırsat kuş...
Bir varmış bir yokmuş,
Fırsat kuşu,
Ömür kafesinden uçmuş! (Taşer 1962: 55)

Yazar biçim açısından Dede Korkut Kitabı’nın ana biçimsel özelliği olan nazımla nesirin bir arada kullanıldığı bir metin oluşturmuştur. Metindeki kahramanların dialog ve monologlarını şiir şeklinde verir ve bu parçalar şiirde olması gereken bütün biçimsel özelliklere sahiptir. Nazım bölümlerinde aynı zamanda metindeki olayların bağlamında icra edilen folklorla ait ağıt, deyiş gibi bazı türlere de yer verilmiştir. Nesir parçalarını ise yazarın olaylara bakışı, yorumu; doğa, olay ve kişi tasvirleri oluşturur.

“Cihanda baş edemeyeceği, yumruğu ve öfkesi önünde baş eğdiremeyeceği kimselerin de bulunabileceğine akli yatmayan Deli Dumrul, var gururunu tavırlarına, edasına vererek coşar...”(Taşer 1962: 19)

Turkish Studies

Yazar içinde bulunduğu döneme yönelik toplumsal eleştirilerini, sahip olduğu ideolojik bakış açısını dile getirmek toplumsal iletilerini vermek için nesir bölümlerini tercih etmektedir ve bu bölümlerde genellikle konuşma diline ait kelimeleri, argoyu kullanmaktadır:

“Dönüp uşaklarına bakar. Bu bakış onlara ödevlerini hatırlatır. Yedikleri ağa lokmasının karşılığını vermek gerek. Kedi köpek yaltaklığı ile başlarlar Deli Dumrul'u koltuklayıp övmiye.” (Taşer 1962: 13)

“Tanrı kimsenin yolunu yolsuza uğratmasın. Kulu kula babayı oğla muhtaç etmesin...” (Taşer 1962: 14)

“Kişi iş işten geçmeden aklını başına devşirmeli. Hele son pişmanlık kapınızı çaldı mı, beterin beterine uğradınız, demektir.” (Taşer 1962: 49)

Her iki metinde üsluba ilişkin başka bir unsur ise tasvirlerin oldukça yoğun bir biçimde kullanımıdır. Ancak orijinal metinde tasvirler çok fazla uzun değildir. Uyarlama metinde oldukça uzun tabiat tasvirleri dikkat çekicidir. Yazar metni iki bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde Deli Dumrul'un Azrail'e meydan okuyuşu ve Azrail'in gücüne boyun eğişi; ikinci bölümde ise Deli Dumrul'un canına karşılık can bulmak için evine dönmesi anlatılır. Her iki bölüm de uzun ve gerçekçi tabiat tasviri ile başlar. Ölüler âlemi olarak nitelendirilen yer altından ölümlerin yeryüzüne çıkışının tasvir edildiği bölüm Azrail'in insanoğlu ile konuşması dışında eserde olağan üstülük niteliği taşıyan tek unsurdur.

Yazar bir folklor metni olan asıl metinle üslup veya biçimsel açıdan koşutluk yaratabilmek adına Dede Korkut metinlerinde çok sık geçen kalıp ifadeleri, ; arkaik ve argo kelimeleri, folklorla ait türleri kullanmakta ve sembolik anlatıma başvurmuştur.

Uyarlama metinde dikkati çeken üsluba ait özelliklerden biri de ağızlara (*ırak, yadırgı...*), konuşma diline ait kelimeler, argolar (*kaltaban...*) ve dil yapıları kullanılmıştır. 1940'lardan sonra edebiyat alanında ortaya çıkan önemli tartışmalardan birisi de roman, hikâye, piyes gibi türlerde köylüleri nasıl konuşturacağız? konusudur. Bu sorunun cevabı *Toplumcu Gerçekçilik* akımının temsilcileri tarafından “*Edebiyatımız gerçekçidir bunun için gerçekte olduğu gibi.*” şeklinde cevaplandırılmış ve bu konu uzun süre edebiyatçılar arasında tartışılmıştır (Fuad 1952). Toplumcu gerçekçilik akımının temsilcisi olan yazar da eserde aynı yolu izlemiş. Gerçekliği üslupta kullandığı kelime ve yapılarla korumaya çalışmış ancak *Baç* gibi Dede Korkut metinlerinde dahi olmayan arkaik kelimeleri kullanmıştır. Eserde kahramanların konuştuğu nazım parçalarındaki dil ile nesir bölümünde yazarın kullandığı kelimeler ve dil yapıları uyumlu değil bundan dolayı da eser bu anlamda tam bir dil birliği sağlayamamıştır.

Uyarlama metinde yazar gerek nazım gerekse nesir bölümlerinde ağıt, atasözü gibi folklor ait türlerden faydalanmıştır. Özellikle eserin birinci bölümünde ağıt parçaları nazım bölümünü oluşturmasında yazara yardımcı olmuştur:

“Kara düşler gördüm,
Uyanıp hayra yordum.
Gitti dal boylum elden, oy!
Ölmeden mezara girdim.” (Taşer 1962: 16.)

Dede Korkut destanlarının biçimsel açıdan en önemli ortak özelliklerinden biri de her destanın sonunda Dedem Korkut'un Oğuz Beylerine verdiği yöm (dua) bölümüdür. Bütün destanlarda yer alan dua bölümü bazılarında uzun bazılarında ise kısadır. Söz konusu bölümler hemen hemen aynı kalıp ifadelerden oluşmuştur. On iki destanın on birindeki dua bölümü “...günahımızı adı görklü Muhammed Mustafa yüzi suyuna başışlasın hanum hey.” şeklinde bitmektedir. Uyarlama metin de on iki hikâyenin sonunda yer alan dua bölümlerinden kalıp ifadeler seçilip alıntı yapılarak oluşturulan bir bölümle sona ermektedir. Ancak uyarlama metinde söz konusu bölüm nesir değil manzum şeklindedir ve dua bölümü olarak geçmemektedir. Dedem Korkut'un dua bölümlerinden seçilerek oluşturulan sonuç bölümü şöyledir:

“Hani dediğim bey erenler,

Turkish Studies

*Dünya benim diyenler?
 Ecel aldı, yer gizledi.
 Fani dünya kime kaldı?
 Gelimli gidimli dünya.
 Akıbet sonucu ölümlü dünya.
 Dilerim:
 Yarlı kara dağların yıkılmasın,
 Gölgece kaba ağacın kesilmesin,
 Kan gibi akan güzel suyun kurumamasın,
 Kanatlarının ucu kırılmasın,
 Koştururken ak boz atın sürçmesin,
 Çaldığın zaman kara pulat öz kılıcın kedimlesin
 Dürtüşürken ala gönderin ufanmasın.
 Ak sakallı baban yeri Cennet olsun,
 Ak pürçekli anan yeri Cennet olsun.
 Allahın verdiği umudun kırılmasın.
 Kadir Tanrı,
 Seni,
 Namerde muhtaç etmesin.” (Taşer 1962: 82)*

Sonuç

Önce resmî ideolojinin halk kitaplarını modernleştirme çabaları sonra ise aydınların folklorla yönelerek folklor ürünlerinin işlev alanından ilgi alanlarına birtakım aktarımlar yapmak istemeleri neticesinde Cumhuriyet döneminde Dede Korkut Destanları, Köroğlu Destanı, Nasrettin Hoca gibi Türk folklorunun önemli eserleri farklı ideolojik bakış açıları ve edebi türlerle ile yeniden yorumlanmıştır. Gerek uyarlamalarda gerekse metinlerarası (intertextual) ilişki çerçevesinde yeniden yorumlanan folklor metinlerine yeni işlevler yüklenmiştir. Yeni işlevler yüklenen, modernize edilmiş metinler üretim süreçlerine bağlı olarak içerdikleri bazı folklorik unsurları (tip, motif, giriş, geçiş ve sonuç formelleri) kaybetmişlerdir.

Cumhuriyetin ilanından sonra millî kimliğin inşası ve ideolojilerin geniş kitleler tarafından benimsetilmesi gibi işlevler yüklenen folklor ürünleri popülerleştirilmeye başlanmıştır. Bu üretim sürecinde söz konusu metinler içeriksel ve biçimsel açıdan bazı dönüşüm ve değişimler geçirmiştir. Söz konusu değişimlerin bir kısmı türe bağlı bir kısmı ise yazarının ideolojik kimliğine bağlı olarak gerçekleşmiştir. İdeolojik tabanlı bir edebî akım olan toplumcu gerçekçilik akımının Türkiye’deki temsilcileri özellikle edebî üretimlerinde folklor ve folklor ürünlerinden oldukça yoğun bir biçimde yararlanmışlardır. Söz konusu akımın temsilcilerinden olan Suat Taşer’in uyarladığı *Deli Dumrul: Ölüm ve Aşk*, yazarının içerisinde bulunduğu dönemin sosyal ve kültürel yapısı, hayata bakış açısı ve temsilcisi olduğu edebî akımın etkisiyle biçimlendirdiği *Deli Dumrul Destanı*’nın yeni bir yorumudur. Orijinal metindeki kahraman gibi aynı bilinçlenme sürecini yaşayan *Deli Dumrul*, yazarın üzerinden toplumsal iletilerini verdiği tiptir. Toplumsal ve tarihî bağlamından uzaklaşarak yeni bir tür ve şekille sunulan destan metninin işlev alanı ve kodladığı değerler de değişmiştir.

KAYNAKÇA

- AKDEMİR Necat (1961), **Nasreddin Hoca Alfabe Öğreniyor / Nasreddin Hoca Aya Gidiyor**, İstanbul: Işıl Kitabevi.
- AYAYDIN Özlem Günil (2002), “Masalla Ölümüne Meydan Okuyan İnsan: Alkestis, Dumrul, İnanna ve Savitri Anlatılarının Karşılaştırmalı İncelemesi” **Millî Folklor**, S:55, s.15-24.
- BAYAT Fuzûlî, (2003), **Korkut Ata, Mitolojiden Gerçekliğe Korkut Ata**, Ankara: KaraM Arş. ve Yayınları.
- BORATAV Pertev Naili (1982), “Dede Korkut Hikâyeleri Hakkında”, **Folklor ve Edebiyat**, İstanbul: Adam Yayınları.
- COŞKUN Nusret Sefa (1938), **Millî Bir Edebiyat Yaratabilir miyiz?**, İstanbul:İnkılâp Kitabevi.
- DORSON, Richard M. (2006), **Günümüz Folklor Kuramları**, Ankara: Geleneksel Yayınları.
- ERGİN Muharrem (1994), **Dede Korkut Kitabı I**, Ankara: TDK Yayınları.
- FUAD Mehmet, “Köylü Konuşması” **Yeditepe Gazetesi**, 15 Aralık 1952.
- KAVAS Ebru, “Cumhuriyet Sonrası Türk Tiyatrosunda Halk Anlatı Geleneğinden Yararlanma” **Turkish Studies**, Volume 4, s.1590-1627.
- OĞUZ Öcal, GÜRÇAYIR Selcan ve ÇALIŞ Sunay (2009), “Maksim Gorki'nin 17 Ağustos 1934 Tarihindeki Sovyet Yazarlar Birliği Birinci Kongresinde Sunduğu Bildiri”, (Çev. Yerke Özer), **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3**, Ankara: Geleneksel Yayınları.
- OKTAY Ahmet (2003) **Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları**, İstanbul: Everest Yayınları.
- ÖZKAN Tuba (2006), **Bey Böyrek Anlatılarının Kahramanın Yolculuğu Açısından İncelenmesi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÖZTÜRK Serdar (2006), “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Halk Kitaplarını Modernleştirme Çabaları” **Kebikeç**, S:21, s.47-72.
- SAYDAM M. Bilgin (1997), **Deli Dumrul'un Bilinci**, İstanbul: Metis Yayınları.
- TAŞER Suat (1962), **Deli Dumrul “Ölüm ve Aşk”**, Ankara: Dost Yay.